

DE VERGETEN STAD

HET
INSPIRERENDE
VERLEDEN
VAN
Forum
Hadriani

TOM BUIJTENDORP

Tom Buijtendorp

DE VERGETEN STAD

Het inspirerende verleden
van Forum Hadriani

Uitgeverij Omniboek

INLEIDING

Geschiedenis is filosofie, gebaseerd op voorbeelden

(Dionysius van Halicarnassus)

De lang vergeten stad Forum Hadriani bij Voorburg biedt een inspirerend verleden, persoonlijk en maatschappelijk. De stad bleef lang onbekend omdat deze in vergelijking met andere Romeinse steden pas laat door archeologen als zodanig herkend is, en er boven het maaiveld niets van bewaard bleef. Recente opgravingen en vooral herbestudering van oud onderzoek, toonde dat onder het maaiveld een archeologische schat ligt, in 2021 erkend als Unesco Werelderfgoed. Dit was de eerste stad die keizer Hadrianus stichtte. Daarmee geeft het ons een uniek inkijkje in zijn nieuwe beleid dat grote invloed had op de ontwikkeling van het Romeinse Rijk. Bovendien bleven door bijzondere omstandigheden resten bewaard die doorgaans verloren gaan, wat een zeldzaam inkijkje biedt in het dagelijkse bestaan. Dat komt in dit boek tot leven met een virtuele tijdreis, struinend door de straten, opgehouden in de kroeg en een jonge inwonster recht in de ogen kijkend.

Geïnspireerd door de filosofische interesse van zowel Hadrianus als Marcus Aurelius, die dankzij Hadrianus later ook keizer werd, is gekozen voor een filosofisch getinte tijdreis. De stad geeft een beeld van het soort omgeving waarin Romeinse filosofen hun werk schreven. Bovendien voegt Forum Hadriani inhoudelijk iets toe. Het stadsontwerp van Hadrianus vestigt de aandacht op de maatschappelijke dimensie van de Romeinse filosofie, het geluk van de samenleving als geheel. Dat aspect is sterk onderbelicht in de recente aandacht voor de zeer praktische Romeinse filosofie waarin het vooral over persoonlijk levensgeluk lijkt te gaan. De tijdreis brengt de oude wijsheid breder tot leven, persoonlijk en maatschappelijk, met een accent op de praktische betekenis in het heden.

De goed bewaarde stadsresten vormen de basis van de tijdreis.

Het is een van de weinige Romeinse steden in Noordwest-Europa waarvan de plattegrond voor een flink deel valt te reconstrueren. Een groot deel ligt in zandgrond waarin zelfs vergane resten van leemwanden voor archeologen als een zwarte pentekening herkenbaar bleven. Het hoge grondwater conserveerde vergankelijke resten die elders verloren gingen, van houten kades en voedselresten tot de inkt in een inktpot en de laatste schoenmode. In mijn proefschrift over Forum Hadriani reconstrueerde ik het uiterlijk van het deels opgegraven westelijke stadsdeel, gebaseerd op bouwkundige analyses en voorbeelden in de Vesuviussteden. Dat levert een aansluitend beeld op van de stadsmuur met poorten, de oudst bewaard gebleven winkelstraat van Nederland, woonhuizen, de centrale stadspuit, het badhuis, de haven en een vermoedelijke kroeg. Een aantal woonhuizen is gereconstrueerd in het archeologisch themapark Archeon.

Inhoudelijk biedt de stad inzicht in de manier waarop Hadrianus probeerde de samenleving als geheel gelukkiger te maken, passend bij het gedachtegoed van Romeinse filosofen. Bij zijn troonsbestijging in het jaar 117 kreeg Hadrianus de leiding over een rijk dat door te snelle expansie in crisis verkeerde. Er heerste onrust van het Midden-Oosten tot in Brittannië. Hadrianus gooide het roer drastisch om. Hij gaf pas veroverd gebied op en trok grenzen die grotendeels tot de val van het Romeinse Rijk standhielden. Het was een blijvende strategische omslag, een historisch kantelmoment met een scharnierpunt in Voorburg bij Den Haag. Na de crisis bezworen te hebben, sloeg Hadrianus in 121 in Rome gouden munten die een gouden eeuw voerspelden, en ging op reis naar het noorden. Terwijl keizer Trajanus zijn Forum Traiani in hartje Rome bouwde, stichtte opvolger Hadrianus zijn even grote Forum Hadriani in een verre uithoek, op het noordelijkste puntje van het Romeinse vasteland. Een plek waar verleden, heden en toekomst op wonderlijke wijze werden samengebracht. Kort erna stak hij over naar Brittannië en zag toe op de bouw van zijn beroemde muur. Meer dan de helft van zijn 21-jarige bewind trok hij zo door het rijk. Niet om zoals zijn voorgangers oorlog te voeren, maar als betrokken bestuurder. Doel was meer sociale samenhang binnen de door hem strak afgebakende grenzen, grenzen die als een warme omhelzing vrede schonken, rust als in de innerlijke citadel van de stoïcijnen.

De betekenis van zijn creatieve architectuur werd in zijn eigen tijd moeizaam begrepen, en tart moderne historici nog steeds. Met het verlies van Hadrianus' memoires leek zijn filosofie verzwolgen door de tijd. Des te spannender is de gedachte dat hij mogelijk architectonisch zijn visie achterliet. In Voorburg brak hij een bestaande nederzetting af om met een draai 'zijn' stad in de gewenste richting te bouwen. Het is een, voor de praktisch ingestelde Romeinen, hoogst ongebruikelijke ingreep die lang een raadsel was. Het begint ernaar uit te zien dat hij met zijn 'eersteling', Forum Hadriani, zijn nieuwe visie verbeeldde. Dat hij de stad letterlijk een 'stoïcijnse draai' gaf. Zo kon hij tonen hoe steden met de natuur en het agrarische platteland vielen te verweven. Die samenwerking was hier nodig om de hoeders van de vrede te voeden. Als een navelstreng voerde een kanaal naar de grensrivier de Rijn waar duizenden soldaten de wacht hielden. Vanwege de onderlinge samenhang is in 2021, tegelijk met Forum Hadriani, een aantal forten en delen van het kanaal erkend als Werelderfgoed. Het toont een samenhang zoals Hadrianus die al onderstreept lijkt te hebben, een verbindende ambitie die doorklinkt in de beroemde villa van Hadrianus bij Tivoli vlak bij Rome, het Romeinse Rijk in miniatuur.

De vergelijking van die villa met Forum Hadriani is pas in 2021 als voorlopige bevinding gepubliceerd.¹ Overeenkomsten met het Pantheon en de Engelenburcht komen daar nu bij, met een speciale rol voor de Vitruviusman. Het voelt daardoor zoals de archeoloog zich voelt die de duisternis van een net ontdekte tombe binnentapt, de ogen nog onwennig, vol met vragen en onzekerheden over wat mogelijk nog nooit eerder is gezien. Als het stof der oudheid weggeblazen wordt, lijkt een vergeten afdruk van een antiek kosmopolitisch ideaal op te doemen met onverwachte sporen tot in Rome en omgeving. Het is te vroeg voor harde conclusies. Deze fase vormt slechts het avontuurlijke begin.

Na een sfeerbeeld in de proloog, volgen als reisbagage drie inleidende hoofdstukken. Eerst een kort beeld van de vergeten stad, gevolgd door de fragiele lijnen naar het heden. Tot slot de kern van de zeer praktisch ingestelde Romeinse filosofie, gericht op een zinvol en gelukkig leven dat dichterbij is dan het lijkt. Die filosofie wordt op moderne wijze praktisch vertaald in de drie delen van

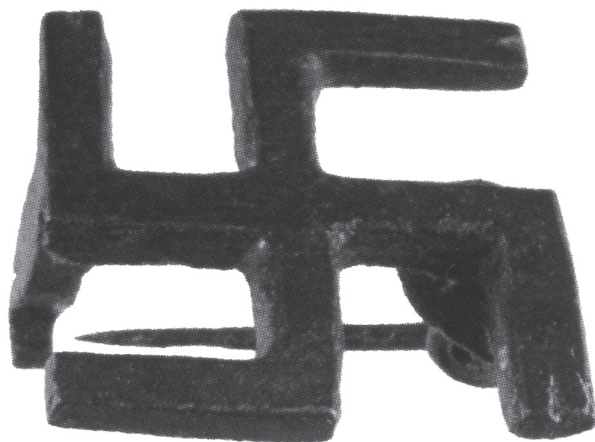
de tijdreis: ‘geluk denken’, ‘geluk delen’ en ‘geluk doen’, persoonlijk, en als samenleving. Het kleurenkatern toont enkele reconstructies en vondsten. Een inleidende afbeelding visualiseert per hoofdstuk het daarin besproken thema. Het wordt gelardeerd met Romeinse beschrijvingen uit andere plaatsen zoals dialogen uit de colloquia, schoolboeken die pas recent bredere bekendheid kregen en een uniek inkijsje bieden in het dagelijkse leven.²

Mede doordat mijn lijvige proefschrift niet in druk verscheen, bleef Forum Hadriani voor velen een vergeten stad. Dit boek laat een breed publiek kennismaken met deze fascinerende stad der verwondering, met hier en daar uitstapjes naar de directe omgeving en voorbeelden elders. Historische of archeologische voorkennis is niet vereist. Er wordt aangegeven waar reconstructies en opgegraven voorwerpen te zien zijn. Voor details kan de liefhebber terugvallen op mijn proefschrift en boeken met daarin de verwijzingen naar achterliggende bronnen.³ Voor de leesbaarheid zal ik toevoegingen als ‘mogelijk’ en ‘waarschijnlijk’ spaarzaam gebruiken, hoewel dat met de beperkte gegevens wetenschappelijk gezien wel wenselijk zou zijn. Jaartallen zijn na Chr. tenzij anders vermeld.

Het onderzoek naar Forum Hadriani – inclusief de recent geopende bredere verbanden – is nog lang niet afgerond. Veel is onzeker en onbekend. Wat volgt is niet meer dan een impressie van een inspirerend verleden. Het is zoals we ook bij een verre reis slechts een vluchtig en selectief beeld van een cultuur krijgen, vermengd met onze eigen visies en de keuzes van de gids. Het is bedoeld als een reis van verwondering, met volop twijfels.

Twijfel kan ons volgens de Romeinse redenaar Cicero dichterbij de waarheid brengen, loskomend van onze eigen beperkte beleavingswereld. Het helpt op een andere manier te kijken naar de opgegraven stad, Hadrianus en zijn bouwwerken, en naar ons eigen leven. Daarnaast blijft het gewoon leuk om kennis te maken met een verre cultuur die tegelijkertijd dichterbij is dan we dachten. Een cultuur die ons op bepaalde punten voor lijkt te zijn, en ons op andere momenten doet gruwelen, over hen, en met enig doordenken, ook over onszelf.

PROLOOG

Marius schoof naast zijn vriend Felix aan op het toilet en krabde even aan zijn jeukende, blote knie. Zonlicht streefde de wit bepleisterde wanden. Een mus zocht verkoeling hoog onder de houten dakkap. Het was die zomerdag warm, warmte die doorklonk in de vermoeidheid van het straatlawaaï om de hoek.

‘We moeten weer twee duo-burgemeesters kiezen,’ zei Felix met diepe stem, ‘ik ken de kandidaten goed uit de gemeenteraad.’ Hij verschoof zijn zware lijf iets en veegde een dikke zweetdruppel van zijn voorhoofd.

Marius knikte. ‘In het primitieve verleden had de raad maar één voorzitter, dat maakte het wel simpeler.’

‘Te veel macht in één hand is niet goed,’ zei Felix, ‘dat heeft het verleden geleerd. Prima dat ze in een duofunctie elkaar tegenspel kunnen bieden. Daarom is het ook goed dat ze maar één jaar in functie mogen blijven. Je wilt niet dat ze het gevoel krijgen de gemeenteraad op afstand te kunnen houden.’

‘Ik maak me meer druk om de verbouwing bij mij thuis. Mijn lieve Claudia wilde vloer- en muurverwarming in de eetkamer, en nu zijn er problemen met de muurverwarming.’

Felix glimlachte. ‘Volgens de geografische coördinaten zitten we hier op de 53ste breedtegraad behoorlijk noordelijk. Ik snap wel dat ze verwarmde muren wil. En zonder vloerverwarming is die betonvloer van jou ook niet echt behaaglijk.’

‘Ja, maar het is wel veel gedoe nu. Jij hebt het altijd over atomen waaruit alles zou bestaan, dus ook die muur. Dan is er iets mis met die atomen. Ze weigeren in ieder geval om warm te worden.’

‘Die atomen zijn slechts bouwstenen, net als de letters waarmee jij je zakenbrieven schrijft. Die letters kun je toch ook niets verwijten? Jij bestaat evengoed alleen maar uit atomen, dus als je de atomen beschuldigt, heb je het ook over jezelf.’

‘Jij hebt gemakkelijk praten. Op het geld dat jij doorleent, vang je 6 procent rente zonder iets te doen.’

‘Ik betaal net als jij veel belasting. En met de stijgende prijzen wordt mijn geld minder waard.’

‘Die gammele huurkamertjes van je hier in de stad stijgen anders flink in waarde, en je hebt de huren 1 juli weer verhoogd.’

‘Met maar één trap wonen ze beter dan in die hoge huurflats in Rome en Ostia. En jij boert ook niet slecht met je steenhandel tot in Griekenland, het leger betaalt je grif.’

‘Die Grieken leven in het verleden, in hun tijd van de drachme. Die zou beter zijn dan de gezamenlijke munt waarin ik ze betaal. Ze menen hun zelfstandigheid in onze grote gemeenschap verloren te hebben. In werkelijkheid teren ze nutteloos op hun oude filosofen en democratie. Ze presteren niets meer. Net als de jeugd tegenwoordig.’

‘Maar Grieks marmer is wel goed genoeg voor die verwarmde muur van jou. Even verderop kijken de soldaten met smacht uit naar hun karige pensioen, een bedrag dat in jouw schatkist onzichtbaar zou verdrinken. Je bent blind voor het geluk dat je toelacht.’

‘Toch zou wat goddelijke steun me wel van pas komen,’ zei Marius, de knie nog steeds krabbend.

‘De goden zijn ver weg en hebben geen tijd voor jouw muurproblemen,’ zei Felix met een glimlach. ‘En als je zo druk blijft

maken, blijf je er nog in. Zodra je morsdood bent, val je uit elkaar in losse atomen en ben ik een vriend kwijt. De financiering van je begrafenis is weliswaar verzekerd, maar ik zit er niet op te wachten.'

'Maak er maar een grap over. Ik zit ook nog met een slaaf die zichzelf gestolen heeft.'

'Hoe bedoel je, zichzelf?'

'Juridisch gezien. Die slaaf is een roerende zaak in mijn bezit. Dat die slaaf wegloopt, is dus puur diefstal, van zichzelf!'

'Het is vooral triest. Slaven hebben van nature leiding nodig. Zonder jouw zweep weten ze niet wat te doen. Die loopt nu in zeven sloten tegelijk.' Felix pakte het tablet dat naast hem lag en wiste in een soepele strijkbeweging een rij cijfers. Glimlachend trok hij in het lege vlak twee evenwijdige lijnen en wees: 'In zo'n sloot kun je hem gaan zoeken.'

Felix trok zijn hand omhoog naar zijn schouder, naast de grote speld met het hakenkruis. Met een denderende knal sloeg hij met open hand op de toiletrand. 'Zo sla ik er af en toe een dood, gewoon voor de lol,' zei hij grijnzend. 'Onderwezens om te vermorzelen. Alleen dat vieze bloed aan mijn handen weerhoudt me ervan er meer dood te meppen.' Hij draaide zijn hand om en strekte deze open uit naar Marius, de bloederige resten van een vlieg tegen zijn huid gekleefd. 'Dat bedoel ik, een miezerig hoopje atomen. Bah!'

'Je slaat af en toe een slaaf dood?'

'Nee, hoe kom je daarbij? Daarvoor zijn ze te duur in de aanschaf. Ik haat die stomme vliegen.'

Marius rook de mestachtige lucht die de insecten aantrok.

Felix draaide onrustig aan zijn vingerring met sleutel. 'Ik raak snel spullen kwijt, dus die vingersleutel is handig. Vanmorgen heb ik nog een mooi contract kunnen opbergen voor de levering van Italiaanse wijn. De oude voorraad mag nu op. Je bent van harte welkom om vanavond met Claudia langs te komen en met de hulp van Bacchus die muurverwarming van jullie even te vergeten. Er komen wat vrienden om te filosoferen over geluk.'

'Geluk?'

'Ja, ik zal net als Seneca en Marcus Aurelius de stelling verdedigen dat je alleen gelukkig kunt zijn door goed te doen voor de medemens. Alleen als je liefde geeft, krijg je die ook weer terug.'

Marius stond op. 'Wie kan het daar nu mee oneens zijn?'

'Niemand,' lachte Felix bulderend. 'Dus weet je met zekerheid dat onze avond eindigt in een broederlijk drinkgelag. En naastenliefde is de bron van ons menselijk geluk.'

Marius kon de altijd verfijnde wijn van Felix al bijna proeven, en hij knikte instemmend. 'Laat me je als wederdienst morgen uitnodigen voor een show in het amfitheater. Ik heb goede plaatsen en een vriend heeft zich vanmorgen afgemeld.'

Felix trok een brede glimlach. 'Geweldig. Ik heb gehoord dat er wilde beren zijn en ze een paar misdadigers gaan executeren met veel bloed en zo. Prachtig!'

1. DE VERGETEN STAD

*Elke eerezucht heeft dit gebrek:
zij kijkt niet achterom*

(Seneca)

Onder de grond bij Voorburg is het leven van de vergeten stad Forum Hadriani verstilld. Archeologen leggen er flarden van vast. Bijvoorbeeld van de jonge bewoonster die bij de Romeinse stadsvilla om het leven kwam en ons weer in de ogen kijkt. Maja d'Hollosy reconstrueerde haar met forensische technieken in wasachtig materiaal. Illustratief voor het verstillde verleden zijn de vondsten in de met klei opgevulde haven. Op de bodem lagen kruiken zoals ze eeuwen geleden overboord vielen, compleet met de houten stoppen er nog in. Bij het inheien van een kadepaal was de kleibodem zichtbaar omlaag geperst. Even verderop zaten nog sporen van het uitbaggeren, de eeuwige strijd tegen het water die uiteindelijk was

HET MYSTERIE VAN FORUM HADRIANI

De onlangs als Unesco Werelderfgoed erkende stad Forum Hadriani bij Voorburg was lang een vergeten stad. De herontdekking bracht het volgende mysterie met zich mee: terwijl keizer Trajanus zijn Forum Traiani in hartje Rome bouwde, stichtte opvolger Hadrianus zijn even grote Forum Hadriani in een verre uithoek en gaf hij het stadsplan een mysterieuze draai ten opzichte van de aanwezige nederzetting die hij afbrak. Waarom? Na uitwerking van de oude opgravingsgegevens waarop hij promoveerde, gaat Tom Buijtendorp in dit boek op zoek naar de mogelijke symbolische en filosofische betekenis achter de keuzes van de artistieke en tegendraadse keizer.

Tom Buijtendorp neemt de lezer mee naar het Forum Hadriani en het Rome van Hadrianus met opmerkelijke aanwijzingen in het Pantheon, de Engelenburcht en Hadrianus' wereldberoemde villa. Aangevuld met oude bronnen zoals de Vitruviusmens, leest *De vergeten stad* als een tijdreis naar een andere, wonderlijke wereld. Het is een spannend avontuur waarin Buijtendorp op fascinerende wijze Romeinse archeologie en filosofie combineert. Een reis die uitnodigt na te denken over ons eigen leven en geluk.

'Julius Caesar heeft een "nieuw gezicht gekregen".' – *De Telegraaf* over *Caesar in de Lage Landen*

'Laat zich lezen als een pakket van afleveringen van de Amerikaanse televisieserie *Crime Scene Investigation*.' – *Archeologie Magazine* over *Het jaar 117*

Uitgeverij Omniboek

NUR 683

978-94-0191-795-7

9 789401 917957

www.omniboek.nl